

УДК 334.723

Н. М. Попадинець

кандидат економічних наук, науковий співробітник
відділу регіональної економічної політики,
ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М. І. Долішнього НАН України», м. Львів

РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

У статті розкрито сутність, роль і засади державної підприємницької діяльності. Визначено складові підприємницького середовища, види державних підприємств і проблеми функціонування суб'єкта підприємницької діяльності в сучасних умовах господарювання. Виділено основні проблеми розвитку державного підприємництва. Проаналізовано особливості розвитку державного підприємництва. Обґрунтовано основні завдання розвитку державного підприємництва у ринковій економіці.

Ключові слова: державне підприємництво, населення, підприємницька діяльність, приватизація, ринкова економіка.

Popadynets N. PUBLIC ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN MARKET ECONOMY

The article outlines the nature, role and foundations of public entrepreneurship activity. The components of entrepreneurship environment, the types of public enterprises and the problems of public entrepreneurship entity's activity under the modern economy conditions are defined. Major problems of public entrepreneurship development are emphasized. The peculiarities of public entrepreneurship development are analyzed. Main tasks of public entrepreneurship development in market economy are determined.

Key words: public entrepreneurship, population, entrepreneurship activity, privatization, market economy.

У сучасному глобалізаційному процесі державне підприємництво відіграє важливу роль у формуванні ринкової економіки. Ринок, вільний від будь-якого втручання держави, може бути тільки теоретичною абстракцією. Економічна ж реальність полягає в тому, що держава є активним учасником ринкових відносин. Сьогоднішнє зусилля міждержавної інтеграції веде до того, що загальні економічні процеси виходять за межі національних кордонів, формують нові соціально-економічні завдання, пов'язані з обороною, наукою, екологією, відтворенням робочої сили. Ринковий механізм не в змозі вирішити всі проблеми економічного зростання. Поряд з рушійними силами в ньому закладені елементи, що стримують економічний розвиток. Це спостерігалось і раніше, коли рівновага в економіці досягалась при неповній зайнятості ресурсів і передусім робочої сили. Тому, говорячи сьогодні про ринкову економіку, ми говоримо як про роль держави взагалі, так і про державне підприємництво.

Особливості політики державного регулювання економіки досліджувались низкою вітчизняних учених: К. М. Бліщук, М. Г. Вергун, А. Ф. Мельник, І. Р. Михасюк, Б. Я. Панасюк, Г. С. Третяк, Л.Є. Фурдичко та ін. Однак у проведених наукових дослідженнях недостатньо уваги приділяється проблемам розвитку державного підприємництва.

Метою статті є аналіз особливостей розвитку державного підприємництва в ринковій економіці та визначення його основних завдань.

У забезпеченні функціонування будь-якої сучасної економічної системи важлива роль належить державі. Держава поряд із завданнями підтримки порядку, законності, організації національної оборони, виконує основні функції у сфері економіки.

Після здобуття Україною незалежності відбулася тотальна приватизація важливих державних підприємств і виробничих потужностей. Тобто в державній власності залишаються оборонна промисловість, залізничний, трубопровідний і авіаційний транспорт, лінії електро- і газомереж, зв'язок, сфера добування й обігу коштовного каміння, металу, стратегічних матеріалів і валюти. Перелік об'єктів державного підприємництва на період здійснення приватизації був установлений Декретом Кабінету Міністрів України від 31.12.1992 «Про перелік майнових комплексів державних підприємств, організацій і структурних підрозділів основного виробництва, приватизація або передача в оренду яких не допускається» [1]. До них увійшли радіотелевізійні передавальні центри та об'єкти загальнодержавної системи зв'язку, магістральні лінії електропередач, магістральні трубопроводи, магістральні залізниці, водосховища і водоканали комплексного призначення. Об'єкти Національного космічного агентства, гідро- й атомні станції, підприємства й установи, що забезпечують випуск і зберігання грошових знаків і цінних паперів, підприємства геологічної, картографічної, гідрометеорологічної служби, підприємства з виготовлення та ремонту всіх видів зброї тощо. Управління державним майном, що перебуває в загальнодержавній власності, здійснюють міністерства й підвідомчі Кабінету Міністрів України (КМУ) органи державної виконавчої влади. Винятком є майнові комплекси підприємств, установ, організацій, управління якими здійснюють відповідальні служби Верховної Ради України (ВРУ), Президента України, КМУ й інші підвідомчі КМУ органи державної виконавчої влади ухвалюють

рішення про створення, реорганізацію, ліквідацію підприємств, установ і організацій, заснованих на загальнодержавній власності, затверджують статuti підприємств, укладають і розривають контракти з керівниками підприємств, здійснюють контроль за використанням закріпленого за підприємствами державного майна. Водночас не допускається їх пряме втручання в господарську діяльність підприємств, які є загальнодержавною власністю. Цим підприємствам заборонено передавати безкоштовно закріплене за ними майно іншим підприємствам, організаціям і установам, а також громадянам.

З розвитком ринкових відносин в Україні запровадилась диференційована система управління державними підприємствами. З урахуванням особливостей видів економічної діяльності та специфіки виконання макроекономічних функцій було запроваджено режим прямого державного управління, обмеженого кількістю спеціально визначених підприємств державного сектору, зокрема електроенергетики, виробництва ядерних матеріалів, спеціальної військової техніки та зброї, підприємств Міністерства внутрішніх справ, окремих галузей транспорту, пошти, спеціального зв'язку, каналізаційного господарства, водо- і газопостачання. Управління рештою підприємств здійснюється на основі використання державою ринкових важелів. Тобто в результаті підприємництва держава регулює ринкову економіку не тільки як зовнішня щодо неї сила, а й безпосередньою участю у виробничо-комерційних операціях.

Державне регулювання економіки має важливе значення для економічного і соціального розвитку країни. При цьому, здійснюючи регулювання економіки, держава використовує широкий набір засобів і методів впливу на економіку, таких як бюджет, податки, кредитно-грошова політика, економічне законодавство тощо [2, с. 47]. Тобто у будь-якій економічній системі держава виступає як економічний агент, який має право та можливість примусу, наприклад у сфері податкової політики, державного законодавства.

Виступаючи альтернативою приватному, державне підприємництво здійснює такі призначення, які або не можуть бути забезпечені приватною ініціативою, або задовольняються нею на умовах вищих суспільних витрат.

Найчастіше серед цілей державного підприємництва називають забезпечення населення суспільними товарами (благами). На відміну від індивідуальних товарів, виробництво яких є прерогативою приватного бізнесу, суспільні товари перебувають у сфері громадських інтересів.

Державне підприємництво як інтегрована сукупність підприємницьких організацій виконує низку функцій у ринковій економіці: організаторську, соціальну, загальноекономічну, ресурсну та інноваційну.

Організаторська функція державного підприємництва полягає в тому, що воно виступає ініціатором (провайдером) щодо приватного сектору. Воно започатковує процеси, спрямовані на

реконструкцію та розвиток економічного потенціалу суспільства, зростання сукупного капіталу. Саме державні виробничі об'єкти можна трактувати і як своєрідну матеріальну базу, і як інструмент для здійснення урядової економічної політики. Ще однією з функцій державного підприємництва є реалізація соціальних цілей. На сучасну державу покладається обов'язок розв'язання соціальних проблем, розвиток соціальної інфраструктури. Досягнення соціальної рівноваги у суспільстві є важливим чинником державного підприємництва [3, с. 175].

Загальноекономічна функція об'єктивно зумовлена роллю підприємницьких організацій як суб'єктів ринку. Підприємницька діяльність спрямована на виробництво товарів і їх доведення до конкретних споживачів. Причому підприємницька діяльність здійснюється її суб'єктами під впливом есієї системи економічних законів ринкової економіки (попиту і пропозиції, конкуренції, вартості та ін.).

Виконуючи ресурсну функцію державне підприємництво у своєму розвитку передбачає ефективне використання як відтворюваних, так і обмежених ресурсів, причому під ресурсами слід розуміти всі матеріальні та нематеріальні умови та чинники виробництва. Зрозуміло, насамперед це трудові ресурси, земля та природні ресурси, усі засоби виробництва і наукові досягнення, а також підприємницький талант. Державні підприємства досягнуть найвищих успіхів тоді, коли використовуватимуть висококваліфіковану робочу силу та будуть ефективно споживати всі види ресурсів.

Що ж до ініціативної функції? то вона пов'язана не тільки з використанням у процесі підприємницької діяльності нових ідей, але і з виробленням нових засобів і чинників для досягнення поставлених цілей.

Сутність державного підприємництва найбільш комплексно проявляється в поєднанні всіх цих функцій, однак багато в чому залежить також від системи державної підтримки та регулювання.

Як було зазначено, державне підприємництво здійснюється в тих сферах, де діяльність суперечить природі приватних фірм або ж потрібні величезні вкладення коштів і ризик. Основна відмінність від приватного підприємництва полягає в тому, що першочергова мета державного підприємництва полягає не в отриманні доходу, а у вирішенні соціально-економічних завдань:

- забезпечення робочих місць;
- утримання сектору комунального господарства – водопостачання, електропостачання, телефонного зв'язку, транспорту, що зумовлено необхідністю створення соціальних гарантій споживання цих видів послуг для абсолютної більшості населення і відповідно контролю за цінами в цих видах діяльності;
- забезпечення обороноздатності країни;
- поповнення Державного бюджету;
- підтримка зайнятості населення;
- стимулювання науково-технічного прогресу тощо.

Тобто державне підприємництво забезпечує підтримку малорентабельних підприємств і видів економічної діяльності, які життєво важливі для населення держави. Але не тільки це, державні підприємства також освоюють програми з розвитку атомної енергії, радіоелектронної промисловості, освоєння космосу. Наприклад, у деяких країнах-членах ЄС (Австрії, Великобританії, Італії та Франції) практично на кошти держави ведуться фундаментальні наукові дослідження, фінансуючись від 20% до 60% з Державного бюджету. Маючи у своєму розпорядженні фінанси, держава щодо приватного сектору виконує роль замовника на виробництво продукції і одночасно її покупця, що надає певну стабільність ринку [4, с. 14].

Державне підприємство, нехай навіть наділене найширшими правами і відповідальністю, завжди відстає від приватного в ступені конкурентоспроможності та самостійності. У діяльності державних підприємств присутні як ринкові, так і неринкові, що йдуть від держави, мотиви. Політичні мотиви мінливі, вони залежать від уряду, розпоряджень міністерств і указів Президента. Тому державні підприємства часто опиняються у складній ситуації, передбачити яку набагато складніше, ніж ринкову кон'юнктуру.

Спрогнозувати ймовірні коливання попиту і цін набагато легше, ніж передбачити поведінку нового міністра або ж чиновника, рішення якого часто визначають долю підприємства. За ними можуть стояти політичні цілі, які не мають ніякого стосунку до ринкових відносин (прагнення збільшити надходження в бюджет, бажання зберегти робочий персонал і підвищити заробітну плату тощо). Як правило, державні підприємства не завжди готові до ринкового суперництва, оскільки розраховують не тільки на себе, а й на особливе ставлення з боку влади (дотації, податкові пільги, гарантії збуту в межах держзамовлень). У державних підприємств немає зобов'язань перед акціонерами. Усе це негативно позначається на динаміці витрат і цін, швидкості освоєння нових технологій, організації виробництва тощо. Конкуренція у сфері комерційної діяльності неприпустима ще й тому, що приватний сектор втягується в корупцію: через хабар чиновнику можна добитися великих результатів швидше, ніж шляхом зниження витрат. Якщо економіка обтяжена надмірною кількістю державних підприємств, у складне становище потрапляють їхні працівники. Саме вони стають першою жертвою урядової політики, спрямованої на подолання надзвичайних ситуацій.

Аналіз результатів ринкових перетворень в Україні показує, що ефективному використанню державної власності через інститути державного підприємництва перешкоджає низка проблем [5, с. 656; 6, с. 350]:

– складний перехід державного підприємництва з дореформеної радянської економіки до європейських економічних відносин;

– відсутні науково обгрунтовані критерії оптимізації обсягу та структури державного сектору економіки;

– відсутня стратегія розвитку підприємств державного сектору економіки;

– втручання в економіку органів державної влади і управління, які вважають, як правило, що саме їм, і тільки їм, притаманне правильне розуміння закономірностей функціонування і розвитку всіх аспектів національної економіки, включаючи і національне підприємництво;

– низький професійний рівень менеджменту підприємницької діяльності

– потреба в удосконаленні механізму державного регулювання і контролю на підприємствах з державною формою власності.

– сильний державницький менталітет. Покоління населення радянського періоду часто відчуває до державного підприємництва більше довіри, ніж до будь-якої організаційно-правової форми недержавного підприємництва, особливо через численні шахрайства з боку різних новостворених компаній.

Говорячи про сучасне державне підприємництво, необхідно відзначити, що в чинній законодавчій базі ще недостатньо актів, спрямованих на забезпечення підприємництва всіма правовими гарантіями і забезпечення умов для ефективної роботи і розвитку. Тому основними завданнями вдосконалення управління державними підприємствами є:

– створення відповідної нормативно-правової бази, яка б регламентувала взаємодію суб'єктів у процесі функціонування державного сектору економіки;

– формування професіоналів-менеджерів – сучасних керівників виробництва, здатних здійснювати державне підприємництво;

– удосконалення системи управління державними корпоративними правами;

– розміщення держконтрактів на прозорій конкурсній основі;

– контроль за діяльністю державних підприємств задля припинення розкрадання та збагачення олігархічних структур.

Отже, ринкова економіка не вимагає повної ліквідації державної власності. Державний сектор продовжує залишатися одним з невід'ємних сегментів економіки в більшості країн. Він покликаний забезпечувати загальнонаціональні інтереси в тих виробництвах, де функціонування на приватній основі виявляється неможливим або складним. Державні підприємства часто створюються в низькоприбуткових видах економічної діяльності, які є непривабливими для приватних підприємств, але необхідними для суспільства. Таким чином, державне підприємництво є необхідною частиною розвитку ринкової економіки.

Список використаних джерел

1. Декрет «Про перелік майнових комплексів державних підприємств, організацій, їх структурних підрозділів основного виробництва, приватизація або передача в оренду яких не допускається» від 31.12.1992 № 26-92 [Електронний ресурс] / Кабінет

Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/26-92>

2. Панасюк Б. Я. Державне регулювання економіки як мистецтво / Б. Я. Панасюк // *Фінанси України*. – 2008. – №5. – С. 42-55.

3. Аніловська Г. Я. Місце та роль державного підприємництва у ринковій трансформації / Г. Я. Аніловська // *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*, 2007, вип.17.1. – С. 173-179.

4. Мельник А.Ф. Державне підприємництво в умовах трансформації управління національною економікою / А. Мельник, І. Тинська // *Вісник ТНЕУ* № 2, 2014. – С. 7-19.

5. Фурдичко Л. Є. Державне підприємництво та його фінансування в Україні / Л. Є. Фурдичко // *Сучасні проблеми економіки і менеджменту : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, Львів, 10–12 листопада 2011 року, присвяченої 45-річчю Інституту економіки і менеджменту та 20-річчю Інституту післядипломної освіти Національного університету «Львівська політехніка» / Національний університет «Львівська політехніка», Інститут економіки і менеджменту, Інститут післядипломної освіти. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – С. 656-657.*

6. Мульська О. П. Особливості розвитку державного підприємництва / О. П. Мульська, Н.М. Попадинець // *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: [зб. наук. пр.] / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; редкол.: В.С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2014. – Вип. 6(110). – С. 347-352.*

References

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (1991). Pro perelik maynovykh kompleksiv derzhavnykh pidpryyemstv, orhanizatsiy, yikh strukturnykh pidrozdiliv

osnovnoho vyrobnytstva, pryvatyzatsiya abo peredacha v orendu yakykh ne dopuskayet'sya [On the list of property complexes of state enterprises, organizations and their departments of primary production, privatization or lease are not allowed]. Resolution on 1992, December 31, 26-92. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/26-92> [in Ukrainian].

2. Panasyuk, B. Ya. (2008). Derzhavne rehulyuvannya ekonomiky yak mystetstvo [State regulation of the economy as art]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 5, 45-55. [in Ukrainian].

3. Anilovs'ka, H. Ya. (2007). Mistse ta rol' derzhavnogo pidpryyemnytstva u rynkoviy transformatsiyi [The place and role of public enterprise in market transformation]. *Naukovyy visnyk Natsional'noho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy – Scientific Bulletin of Ukrainian National Forestry University*, 17.1, 173-179. [in Ukrainian].

4. Mel'nyk, A., Tyns'ka, I. (2014). Derzhavne pidpryyemnytstvo v umovakh transformatsiyi upravlinnya natsional'noyu ekonomikoyu [State enterprise in terms of transformation management of national economies]. *Visnyk TNEU – Bulletin TNEU*, 2, 7-19. [in Ukrainian].

5. Furdychko, L. Ye (2012). Derzhavne pidpryyemnytstvo ta yoho finansuvannya v Ukraini [State enterprise and its financing in Ukraine]. In *Suchasni problemy ekonomiky i menedzhmentu [Modern Problems of Economics and Management]*. Proceedings of the International Conference, 2011, December 11-12. Lviv: Lviv Polytechnic National University Publishing House, 656-657. [in Ukrainian].

6. Mulska, O. P., Popadynets, N. M. (2014). Osoblyvosti rozvytku derzhavnogo pidpryyemnytstva [Peculiarities of public entrepreneurship development]. In V. Kravtsiv (Ed.), *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy – Socio-Economic Problems of the Modern Period of Ukraine*, Vol. 107(3), 347-352. [in Ukrainian].